

Kielentutkimuksen metodologiaa suomeksi

Esa Itkonen ja Anneli Pajunen: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 199. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010. 193 s. ISBN 978-952-222-231-2.

Metateoreettinen perusajatus

Äkkinäiselle Esa Itkosen ja Anneli Pajusen kirjoittama *Empiirisen kielitieteen metodologia* (2010) saattaa näyttäytyä vain pienenä kirjasena. Vaan eipä käy kirjaa vain kansiin katsominen. Teos on iso pieni kirja: tiivis, rakenteeltaan johdonmukainen ja ennen kaikkea ensimmäinen kunnollinen (empiirisen) kielentutkimuksen metodologiaa ja metateoriaa käsittelevä kirja suomeksi. Jo tätä voi pitää huomionarvoisena tekona kielentutkimuksen yleiselle metodiikalle ja tieteenfilosofialle, jota sellaisenaan nähdäkseni kohtuullisen vähän harjoitetaan kotimaisilla lingvistikentillä.

Kirja koostuu neljästä isommasta luvusta, joissa käsitellään (tässä järjestyksessä) korpustutkimusta, kyselytutkimusta, kokeellista eksperimentaatiota sekä kausaalimallien sovelluksia sosiolingvistiikkaan. Neurolingvistiikka on rajattu käsittelyn ulkopuolelle. Lukuja edeltää lyhyt esipuhe sekä johdanto ja seuraa tiivis yhteenvedo. Esipuheessa kirjaa motivoidaan yhtäältä niin, että kielentutki-

muksen metodien nykyisessä pluralismissa eri suuntausten keskinäisiä yhtäläisyyksiä ei enää kunnolla aina tunnusteta, ja toisaalta niin, että pluralismi saattaa ohjata ajattelemaan erheellisesti kullakin metodilla olevan omat periaatteelliset ja muista metodeista tiukasti eroavat toimintatapansa (vrt. tieteen yleinen bourdieuläinen distinktiivisyyden periaate koulukuntien habituksen rakennusaineena). Niinpä kielentutkimuksen yleistä metateoriaa voidaan pitää jonkinlaisena refleksiivisenä tasona tai leikillisesti ”valvontaosastona”, joka tarjoaa välineitä säilyttää tutkimuksen sisäinen loogikka raiteillaan ja turvata se erilaisilta ristiriitaisuuksien sudenkuopilta. Sellaiselle on aina tarvetta.

Tässä kirjaesittelyssä korostan Itkosen ja Pajusen esittämää perusajatusta kielentutkimuksen tiedonhankintatapojen keskinäisistä suhteista. Perusajatus tuodaan eksplisiittisesti ilmi vasta suhteellisen myöhään (s. 73): kielentutkimuksen eri epistemologioiden välillä on sellainen keskinäinen edellyttämysuhde, jossa kaikkein empiirisinkin metodi on ennen varsinaista empiiristä vaihdetaan edellyttänyt tavalla tai toisella intuition käyttöä. Eri metodit asettuvat siis Itkosen ja Pajusen mukaan kuvion 1 (s. 73) mukaiseen hierarkiaan (ks. myös s. 14).

intuitio > korpus > kyselytesti > (tiukka) eksperimentaatio

Kuvio 1.

Kielentutkimuksen eri metodien keskinäinen suhde Itkosen ja Pajusen mukaan.

Tämä tarkoittaa sitä, että intuitiopohjaista vanhastaan lähinnä autonomista lauseopin tutkimusta voidaan harjoittaa ilman muiden metodien tukea, mutta muita metodeja ei periaatteessakaan ilman erilaisia esimpiirisiä eli intuitiopohjaisia ennakkoratkaisuja. Vastaavasti ”tiukempaa” empiiristä tutkimusta (esim. psykologingvistiset afasiatestit) edeltävät ideaalitapauksessa ”väljemmät” empiiriset tutkimukset, kuten taustoittavat kyselyt ja aineistotalenteet kielen ymmärryksestä tai tuotosta. Tätä kirjan kantavaa ajatusta pidetään yllä – nähdäkseni pätevin perustein – neljässä eri empiirisiä metodeja käsittelevässä luvussa.

Intuitio lähtökohtana

Itkonen ja Pajunen lähtevät yksiselitteisesti siitä, että *empiirisuus* tarkoittaa ajallis-paikallisia ilmiöitä, joista voidaan saada tietoa havainnoimalla. Havainnot ilmenevät tutkittavien kohteiden esiintyminä, joita lasketaan eri tavoin (frekvenssit, prosenttiosuudet yms.). Havaintoihin nojaavia teoretisoiteja voidaan osoittaa vääriksi tai ainakin heikentää (falsifiointi ja diskonfirmointi). Osa empiirisistä ilmiöistä (esim. fysiikan alkeishiukkaset) ovat sikäli havainnontakaisia, että niistä on saatavissa todistusaineistoa vain epäsuorasti. Kielentutkimuksen osalta tietoinen havainnointi kohdistuu pääasiassa keskusteluihin ja teksteihin, joiden havaintoaineiksena toimivat erilaiset tallenteet sekä typografiset formaatit ja ylipäätään kielellinen ”käyttäytymisen”.

Edellä kuvatusti empiirinen kielen tutkimus tulee helposti verratuksi luonnontieteisiin. Empiiristen ilmiöiden havainnointi edustaa yhdenlaista kielentutkimuksen tiedonhankintametodia. Kaksi

muuta ovat introspektio ja intuitio, jotka vuorostaan eivät ole välitöntä aistihavaintoa edellyttäviä empiirisiä menetelmiä. Introspektiolla tarkoitetaan yksilöpsykologista tiedonaktia, joka kohdistuu tietosen mielen omaan tajunnansisältöön ja sen arviointiin, kun taas intuitiolla tarkoitetaan yliyksilöllisiin sosiaalisiin normeihin kohdistuvaa tiedonhankintaa. Tällaisenaan kielentutkimuksen mahdollisten epistemologioiden taustalla on periaatteessa helppo nähdä Popperin klasminen kolmen maailman ontologia (havainnonkohteiden fysikaalisuus, introspektion kohteiden psyykkisyys ja normien sosiaalisuus) ja sitä myöten myös kielen moniontologinen perusluonne. Kielentutkijan on vain – toimiakseen adekvaatilla tavalla – osattava valita ja perustella tutkittavan ilmiön ontologiaa vastaavat epistemologiat siten, että ne eivät ole loogisesti riidoin ja että ne vastaavat tosiasiallisesti tehtyä tutkimusta relevantilla tavalla.

Itkonen ja Pajunen torjuvat *kokemusperäisyyden* sanan *empiirinen* synonyymina (s. 13). Vaikka esimerkiksi introspektion kohdetta vastaa jokin psykologinen kokemus, tämä ei tee introspektiosta empiiristä. Samasta logiikasta jatkaakseni yhtä lailla havaintoja ja intuitiotakin voisi luonnehtia kokemusperäisiksi: Edellisiä suoraviivaisesti siksi, että aistihavainnot yksinkertaisesti koetaan. Jälkimmäisiä hieman epäsuoremmin siten, että (kielenkin) sosiaaliset normit ovat yksilöön (eri tavoin pakottavasti) vaikuttavia, mikä koetaan normirikkeiden kohdalla (sanktioina, s. 29). Kokemusperäisyys liittyy tässä mielessä myös kielen ontogeneesiin eli normien omaksumiseen. Niinpä *kokemusperäisyys* monimerkityksisenä sanana sopii huonosti merkitsemään *empiirisyyttä*.

Introspektio kohdistuu siis yksilön subjektiivisiin kokemuksiin, jotka ovat sekä ontologisesti että epistemologisesti psyykkisiä: sanoihin ja lauseisiin liittyviä mielikuvia ja tunnesävyjä (s. 10). Vastaavasti intuitio tavoittelee normeja sillä periaatteella, että instituutioita, jollainen kielikin omalta osaltaan on, koossapitävä voima on normatiivisuus. Normit ovat sosiaalisesti jaettuja ja sellaisina yliksiöllisiä (s. 12). Tällainen looginen jako on sinänsä sekä ymmärrettävä että hyväksyttävä.

Kuitenkin vaikka normien ontologia on sosiaalinen, niiden epistemologia on (introspektion tavoin) yksilöpsykologinen (s. 170): riittävän iso osa yhteisön jäsenistä on sisäistänyt tietyt normit. Lisäksi jotta normit ylipäätään voivat olla riittävän jaettuja eli sosiaalisia, niiden täytyy edustaa tiettyyn mittaan asti nk. selviä tapauksia, jotka on voitava olla kuvattavissa: esimerkiksi selvästi korrekkeja vs. selvästi epäkorrekkeja lauseita. Ongelmatapauksissa intuitiivis-normatiivinen tieto siitä, miten kielessä *pitäisi* sanoa, voi kuitenkin sekoittua introspektiivis-idiolektisesti siihen, miten yksilö *kokee* *voivansa* sanoa. Tätä eroa on näiden tiedonhankintatyyppien epistemologiain varassa vaikea käytännössä tehdä, vaikka jako intuition ja introspektion sinänsä on järkevä.

Selvästi kuvattavia kielellisiä normeja on sosiaalisella tasolla rajallinen määrä ja yksilön sisäistämiä normeja on (ilmeisesti) tätä kokonaisuutta vähemmän. Lisäksi intuitiot ovat normien *yksilöllisinä sisäistyksinä* sikäli subjektiivisia, että ei-niin-selvissä tapauksissa ne voivat olla intersubjektiivisesti kiistanalaisia. Selville tapauksille (intuition kohteille) on sosiaalinen oikeutuksensa ja pitkä historiansa kielenkuvauksessa, mutta ei-niin-

selvätkin tapaukset (introspektion kohteet) voidaan nostaa sosiaalisen huomion kohteiksi eli tässä tapauksessa kielenkuvaukseen. Intuition ja introspektion välillä on jatkumomainen suhde (ks. erit. s. 89): siellä missä intuitiivinen varmuus (ks. Wittgenstein 1999: §189 ja §630) häpertyy, introspektio on käytössä, sillä normin taju ei tunnu yltävän kaikkeen siihen, mikä idiolektalisesti koetaan mahdolliseksi. Sama kai pätee kielen käytön empiiriseen tutkimukseen. Kielellisen käyttäytymisen taustalla vaikuttavaa todellista normatiivisuutta vaikkapa josain keskustelussa voi olla lopulta vaikea tavoittaa tai tällä tavoin tuotettua kieltä on hankala (ja ehkä tarpeetonkin) arvioida ainakaan samoin korrektiuden kriteerein kuin intuition kohdetta. Niinpä vaikka Itkosen ja Pajusen esittämät kielentutkimuksen epistemologiset ”idealiteetit” ovat nähdäkseni aivan perusteltuja, niin (Durkheimin sosiologiseen harhaan viitaten, s. 168) erilaisten tiedonhankintatapojen keskinäinen ”interpenetraatio” lienee kuitenkin todellinen haaste käytännön kielentutkimuksen epistemologialle.

Toinen intuition ja introspektion välinen yhteys tuntuu liittyvän näiden tiedonhankintatapojen luonteeseen: Arkiestisesti ajatellen intuitio tarkoittaisi enemmän varmuuden tunnetta tai tilaa (nk. tiedostamattomia toiminnan premissejä), joiden pohjalta tietoisia päätelmiä tehdään. Varmuuden tunteen keskiöön kuuluisivat muun muassa myös sellaiset sisäistetyt kielelliset normit, joita toteuttavien valintojen korrektiutta ei periaatteessakaan olisi mielekästä kyseenalais- ta. Introspektio olisi edelliseen nähden dynamisempi kognitiivinen akti, jolla enemmän tai vähemmän tiedostamattomia premissejä pyritään nostamaan tie-

toiselle tasolle. Näin ajatellen intuitiolla ja introspektiolla olisi kognitiivisina toimintoina toisiinsa nähden vastakkaiset ”suunnat” suhteessa tietoisuuteen.

Kirjoittajien tekemä rajaus (s. 113) jättää diakroninen normin syntyminen käsittelyn ulkopuolelle on siinä mielessä harmi, että tämän dynamiikan valottaminen kai johtaisi pohtimaan juuri edellä mainittua epistemologian lajien ”interpenetraatiota” tilanteessa, jossa systeemi ei joltain osin olekaan stabiili. Yhtä kaikki tiivis johdanto ennen muuta valmistelelee käsillä olevaan kirjaan, ja siksi pysyttelemisen mahdollisimman yksinkertaisella ja informatiivisella tasolla on ymmärrettävää. Päästäkseen syvemmälle peruskäsitteisiin kannattaa tarttua perusteilisempiin lähteisiin (Itkonen 1974, 1978, 2003).

Empiirisiä metodeja

Vaikka kirjassa esitellään eräitä metateoreettisia peruslähtökohtia, lukijan on luotava omat yhteytensä esimerkiksi omaan tutkimukseensa. Myöskään käytännön metodologisia toimintaohjeita ei ole tarjolla. Ensimmäinen askel empiiriseen kielentutkimukseen otetaan korpustutkimuksen kautta, jota on edustamassa Pajunen (2001, 2006). Esimerkkitutkimuksessa havainnollistetaan suomen verbisastaston uudistumista eli tässä uusien sanojen tuleamista kieleen kahden eri-ikäisen aineiston (Nykysuomen sanakirja ja Helsingin Sanomien vuosikerrat 2000–2001) valossa. Kun uusien ja vakiintuneiden verbilekseemien yhteisiintymistä ja frekvenssejä vertaillaan monipuolisesti eri kriteerein näissä kahdessa aineistossa, päästään tulokseen, jossa verbien uudistumisprosentti on puolen prosentin luokkaa.

Mutta mitkä ovat metodologisesti tarkastellen näin saadun tuloksen esiempiiriset edellytykset? On tietysti oltava (teoreettinen) ennakkoymmärrys käsitteistä *sana* ja *verbi* yleisesti sekä suomen verbien johtomorfologiasta ja eriaisteisesta leksikalisoitumisesta erityisesti. Erityisen huomionarvoinen on kirjoittajien havainnollistus siitä, kuinka empiirinen aineisto ennen varsinaiseksi tutkimusaineistoksi päätymistään läpikäy intuitioperustaisen ja usein moniportaisen *normatiivisen seulan*. Esimerkiksi sanomalehtiaineiston osalta tähän liittyy sellaisia seuloja kuin tekstin kirjoittaja, erilaiset aineiston lingvistiset jäsentimet ja hakutulosten manuaalinen karsiminen. Tarkassa tutkimuksessa tällainen aineiston seulontahistoria käy joko avoimesti ilmi tai näkyy muuten otetun huomioon tutkimuksen kulussa ja sen tulosten arvioinnissa.

Luvussa käydään vielä läpi korpusaineistoon liittyvän laskennallisuuden vuoksi erilaisia variaabelityyppejä, verbuudennosten suhdetta johdostyyppeihin sekä esitetään typologisia vertailukohtia suomen verbirakenteelle. Erityisen tähdellinen on luvun yhteenvedo, jossa argumentoidaan sekä korpuksen käyttämättömyyden että käytön puolesta. Edelliseen eli intuition käyttöön tukeudutaan lähes aina, kun havainnoitava kielenaines edustaa täysin varmoja tapauksia – sellaisia joiden korrektiutta ei ole mielekästä kyseenalaistaa. Tällöin ulkoisen aineiston käyttö olisi tarpeetonakin. Lyhyt ekskursio kieliopinkirjoituksen historiaan ja viimeaikaisiin syntaksin malleihin todentaa tämän tyyppisen kielentutkimuksen pitkä ja vakiintunutta historiaa.

Sen sijaan korpuksiin tukeudutaan silloin, kun intuitio ei yksinkertaisesti riitä. Lingvistiikassa tällainen tilanne

tulee vastaan muutoksen, variaation ja poikkeavan kielenkäytön tutkimuksessa (s. 58). Tätä intuition riittämättömyyttä kirjoittajat havainnollistavat vertaamalla suomen *että*-lausetta partisiippiirakenteeseen niiden keskinäisen substituution kannalta (ks. s. 60). Lähtökohtana on se, että ilmaisutyypin oletetun vapaan vaihtelun taustalla on itse asiassa funktionaalaisia eroja, joita ilman korpusta ei yksinkertaisesti voida tavoittaa.

Askel yhä empiirisempään tutkimukseen otetaan kyselytutkimuksen lähtökohtia ja edellytyksiä käsittelevässä seuraavassa luvussa. Korpusaineisto on luonteeltaan passiivista, se ”puhuu” vain tiettyyn mittaan asti. Siksi erilaiset kyselymenetelmät (monivalinta-, tuotto- ja ymmärrytestit) sopivat joko yksinomaan tai ihanteellisessa tapauksessa korpusperustaisen tutkimuksen täydentäjinä empiiriseksi metodiksi. Empiiriseksi kyselymenetelmät tekee se, että testattavien tuotto-tapahtuma tai reaktio on ajallis-paikallinen ja siitä jää tallenne.

Luvussa havainnollistetaan kolme leksikaaliseen semantiikkaan keskittyvää kyselytutkimusta, jotka ovat Itkonen (1970), Vanhatalo (2002) ja Raukko (2002). Kussakin tutkimuksessa on tavalla tai toisella kyse siitä, kuinka päästään luotettavasti käsiksi sellaisiin verbien merkitysvivahteisiin, jotka periaatteessa intuitiolla voidaan tunnistaa mutta joiden asemaa tai vahvuutta lekseemin ”kokonaismerkityksessä” voi olla vaikea (solipsismiin kapsahtamatta) arvioida (s. 78). Itkosen (1970) toisessa osassa verrataan saksan verbiä *ausdrücken* ’ilmaista’ esimerkiksi sellaisiin kuin *mitteilen* ’ilmoittaa, tiedottaa’ ja *zeigen* ’osoittaa, viitata’ sekä testataan kyselymenetelmällä eräiden autenttisten *ausdrücken*-verbien käyttöjen distribuutiota ja vaihdetta-

vuutta muihin vertailtaviiin verbeihin (s. 76–80). Vanhatalo (2002) tutkii kyselymenetelmällä sellaisten affektiivisten deskriptiiviverbien kuten *jurnuttaa*, *motkottaa* ja *nalkuttaa* merkitysnyansseja (s. 81–82) ja Raukko (2002) vastaavasti *pitää*-verbin polysemiaa.

Sivun 73 metodihierarkiaan viitaten kyselymenetelmien intuitiopohjaisuus perustuu luonnollisesti testiasetelmien ideoimiseen sekä itse ongelman eksplikoimiseen, johon itse kyselytestit pyrkivät löytämään ratkaisuja (s. 82). Korpus-tutkimus edeltää tai yhtä hyvin esiintyy kyselyjen rinnalla antaen pelkkää intuitiota jäsentyneempää ennakkotietoa esimerkiksi testin suunnitteluun. Sen sijaan korpus-tutkimuksella ei voi ilman muuta syrjäyttää kyselytutkimusta vetoamalla siihen, että kyselytutkimuksessa selvitetään kielenpuhujien subjektiivisia asenteita sanoihin verrattuna korpusaineiston osoittamaan todelliseen kielenkäyttöön. Kirjoittajat esittävät nähdäkseni pätevä argumentin tätä kritiikkiä vastaan korostamalla sitä, että hienovireisiä merkitysvivahteita ei voi selvittää massiivisinkaan korpus-tutkimus, vaan semanttinen tutkimus on aina yksilöllistä tulkintaa ja näiden tulkintojen jäsentämistä (s. 85–87).

Merkitysvivahteiden tietty diffuusi luonne aikaansaa sen, että pelkkään tutkijan intuitioonkaan ei ole syytä luottaa (s. 87). Kielenpuhujien sanojen merkitykseen liittyvien ”asenteiden” kyseleminen ja keskinäinen vertaaminen ovat nimenomaan käyttöä koskevaa tutkimusta, jota ”passiivinen” korpus-tutkimus ei välttämättä paljasta tai ainakaan vahvista. Korpuksista tehdyt tulkinnathan ovat usein pelkästään yhden tai korkeintaan muutama tutkijan tekemiä. Tästä syystä kyselytutkimuksilla saadaan aineistoa tilastollisesti merkitsevämpi määrä intuitiopoh-

jaisia tulkintoja, joita sitten vertaillaan ja suhteutetaan toisiinsa objektiivisemmän kuvan saamiseksi esimerkiksi juuri verbien merkityksistä (myös s. 110). Perusteltua kritiikkiä kyselytutkimuksen relevanssista sinänsä voidaan esittää ainakin silloin, jos kysely laadittaisiin joko liian triviaalista tai liian monimutkaisesta ilmiöstä (esim. s. 89–91).

Kuviossa 1 kirjan sivulla 93 Itkonen ja Pajunen esittävät seuraavan ymmärrettävän metodien jatkumon ja toteavat, että korpustutkimukselle ei ole luontevaa paikkaa siinä, vaikka sivun 73 jatkumoon se sopiikin: intuitio < elisitaatio < osallistuva havainnointi < kyselytutkimus (ks. s. 91–93). Ehdotan: voisiko korpuksen ajatella tässä kyselytutkimuksen perään, siis kyselytutkimus < korpus (vrt. s. 73)? Sen paikka jatkumolla ylipäätään perustuisi ulkoiseen evidenssiin (elisisitaatiosta lähtien) ja sijainti metodien vähenevään vuorovaikutteisuuteen (elisisitaatiosta lähtien). Kumpikin perustelu korostaa intuition erityisluonnetta kielentutkimuksen metodina (ks. myös 173–176), mutta tässä yhteydessä ennen kaikkea sitä, että vuorovaikutteisten tutkimusten ja korpustutkimuksen luonne on siinä määrin erilainen, että niiden keskinäinen järjestys ei välttämättä olisi niin vakioinen (kuten sivun 73 kuviossa). Yhtä kaikki jatkumoa voinee tältä osin tulkita ja jäsentää eri tavoin, kuten myös Itkonen ja Pajunen toteavat (s. 94).

Kolmannessa luvussa pureudutaan yhä tiukempaan empiiriseen metodiin, jonka tutkimusesimerkkejä edustavat Vainio, Hyönä ja Pajunen (2003, 2008, 2009). Tutkimuksen malli on melko pitkälle luonnontieteellinen (hypoteeseja testaava), mutta sen avulla tehtävät päätelmät liittyvät tietysti kieleen, eikä ehdotonta rajaa kaikkiin kyselytutkimuk-

sen tyyppeihinkään tarvitse tehdä (s. 110–111). Taustalla vaikuttaa myös kielen rakenteen ja psykologisen todellisuuden välinen suhde, jota Chomsky aikanaan spekuloi transformaatiomallinsa pohjalta (s. 95–96).

Näissä eksperimentaatioissa tutkitaan reaktioaikamittauksin tutkittavien katseen kohdistumista ja silmäilyyn käytettyä aikaa kirjoitettua kieltä luettaessa. Esimerkkitutkimuksessa kysytään, helpottaako kongruenssi lauseen lukemista ja näin ollen oletettavasti myös sen ymmärtämistä vai ei. Testin laatiminen sisältää metodologisen hierarkian mukaisesti lauseiden valintaan liittyvän korpustyön ja vielä kyselytutkimuksen, jolla kontrolloidaan tiettyjen semanttisperustaisten tekijöiden vaikutusta lauseiden tulkintaan.

Itse testien rakennetta Itkonen ja Pajunen eivät käsittele siltä tekniseltä kannalta, mitä testin järjestämiseen, suorittamiseen tai tarvittavaan tutkimuslaitteistoon liittyy, vaan huomio kohdistetaan nimenomaan testin rationaalis-filosofiseen rakenteeseen ja taustaan. Testi noudattelee kausaalipäätelyä $p \rightarrow q$ ('jos kongruointi helpottaa tekstin ymmärtämistä' (p), niin 'lukeminen nopeutuu' (q)), joka implikaationa on sekä monitulkintainen että tässä tapauksessa kompleksinen. Tästä syystä seuraa melko seikkaperäinen selonteko erilaisten loogisten päätteilyiden tyypeistä ja niiden selitettävistä ja ennustavasta luonteesta, mitä en käy tässä toistamaan. (Ks. s. 99–106.) Olennaista on nähdäkseni ymmärtää silmänliiketutkimusten hypoteettis-induktiivinen luonne eli se, että havaittavan käytöksen mittaamisesta kurotetaan järjestyksen keinoin havainnontakaiseen eli yksilöpsykologiseen pyrkimykseen ymmärtää luettu. Mitattavat silmänliikkeet

oletetaan automaattiseksi, mikä tekee niistä ilmiöinä noomisias eli lainomaisia. Noominen testaaminen on tällaisessa tutkimuksessa joko konfirmoivaa tai falsifioivaa ja selittäminen statistista. Jatkossa kirjoittajat vielä esittelevät samankaltaista tarkentavaa tutkimusta ja toteavat, että psykologisen prosessoinnin kannalta syntaktinen kongruenssi edustaa ”tarkistusjärjestelmää”, jonka olemassaolo helpottaa tekstin tulkintaa.

Kausaalimalleista ja paluu intuitioon

Kirjan viimeistä varsinaista lukua ”Kausaalimallit sosiolingvistiikassa” työdyn luvun pituudesta huolimatta käsittelemään hyvin lyhyesti ja pintapuolisesti (ks. myös Itkonen 1983). Luku antaa ummikollekin hyvät perustiedot statistisen selittämisen perusteista lähtien teoreettisista perustapauksista ja edeten yhä monimuuttujaisempaan käytäntöön. Luullakseni se kuitenkin puhuttelee tilastomalleja paremmin tuntevia ja ennen kaikkea niitä aktiivisesti käyttäviä. Luku on teknisluontoinen, eikä siinä havainnollisteta (paitsi mainiten s. 150–152 ja 163–164) mallien soveltamista konkreettisiin sosiolingvistisiin ilmiöihin.

Lähtökohtana ovat sosiolingvistiikan tilastomenetelmät ja eritoten monimuuttujamallit (ns. Varbrul-sovellukset), joiden avulla kielenkäyttöön vaikuttavat erilaiset kielen sisäiset ja ulkoiset tekijät on voitu käsitellä laskennallisesti yhtä aikaa ottaen huomioon niiden erilaiset painosuhteet. Itkonen ja Pajunen esittelevät sosiologi Raymond Boudonin 70-luvulla kehittämää mallia, jonka vahvuus on kyvyssä formalisoida ero pelkän korrelaation ja kunnollisen kausaation välillä useamman riippumattoman variaabelin tilanteessa. Seuraa pitkäkö, mutta

vain näennäisen irrallinen jakso, jossa tehdään selkoa lauselogiikan käytöstä mutatis mutandis sosiolingvistiikassa sekä avataan sellaisia peruskäsitteitä kuin implikaatio, ekvivalenssi, riittävä ja välttämätön ehto, implikaation transitivisuus, attribuuttiluokka ja referenssiluokka. Seuraavaksi määritellään muuttujien välisen suhteen voimakkuutta mittaavat korrelaatio- ja kausaatiokertoimet sekä tehdään selkoa kausaatiosta ja kausaliiteetista yleisesti. Abstraktiotaso vielä nousee, kun vastaan tulevat kahta useamman variaabelin tilanteet sekä statistisen selittämisen yleiset tyypit. Kaiken tämän tarkoituksena on valmistella lukijaa selittämisen luonteen periaatteelliselle monimutkaistumiselle, kun käsiteltävänä on mutkikas sosiolingvistinen todellisuus.

Ymmärtääkseni olennaisin luvun sisältö liittyy sen tajuamiseen, että kielen käytön (teko ja keinot) taustalla vaikuttavien valintojen (päämäärä ja uskomus) yhteisesiintymisestä (korrelaatio) pyritään nousemaan valintojen keskinäisiin edellyttämyksiin ja vaikutussuhteisiin (kausatio): ”empiirisen kielitieteen metodologinen tavoite on, että sen pitää tarjota kausaalimalleja kielelliselle käytökselle” (s. 156). (Sosio)lingvistiikassa tämä kausaalisuus ei voi kuitenkaan olla determinististä, vaan saadulle numeeriselle datalle annetaan rationaalinen selittämisen puitteissa kausaalinen *tulkinta*. Uusia selittäviä variaabeleita voidaan aina periaatteessa esittää monimuuttujamalliin, mutta käytännössä niiden selitysvaima heikkenee nopeasti siten, että osa aineiston ominaisuuksista jää kokonaan selittämättömäksi determinististä kausaalisuutta ajatellen. Tämä jäännös jättää *funktionaaliseen selittämiseen* tilan, jonka perustana on rationaalinen teon rakenne, sen empatiaan perustuva tulkinta ja kai-

ken kaikkiaan sosiaalisen toiminnan normatiivinen luonne (s. 170).

Kirjan päättävä yhteenvedo on yhtä tiivis kuin johdantokin. Sitä seuraavat käytännölliset henkilö- ja asiahakemistot, yksi liite ja tarpeellinen lähdeluettelo. Itkonen ja Pajunen toteavat (s. 173), että kielitieteessä olennaisin ”vedenjakaja kulkee ei-empiirisen eli intuitioperustaisen käsiteanalyysin ja muun eli empiirisen tutkimuksen välillä”. Siksi 170 sivun mittaisen kielentutkimuksen empiirisen puolen esittelyn jälkeen lukijasta voi tuntua kovin vesittäväältä ”ajallis-paikallisuuden *kaksinkertainen irrelevanssi* [kursivointi alkuperäinen] kieliopillisen kuvauksen kannalta” (s. 174). Tässä on kuitenkin *kielioppi*-käsitteen taustalla sellaiset käsitteet kuin *lause*, *korrekti*, *normi* ja *intuitio* sekä ymmärtääkseni kirjoittajien filosofinen maku ja vakaumus korostaa näiden varassa tavoiteltavaa intuitiopohjaista ”optimaalista kielioppia” (s. 176). Kirjan hengen puolesta on kuitenkin todettava, että vaikka kielentutkijalla on selkänöjana irtipääsemätön intuiotionsa, riippuu metodista, kuinka tukevasti kielellisten ilmiöiden selittäminen perustetaan siihen nojaamiseen.

Metateoriaa: kenelle ja miksi?

Olen saattanut tulkita *Empiirisen kielitieteen metodologiaa* paikoin omalla tavallanikin, mutta ”syytettäköön” siitä kirjaa. Se inspiroi. Soisinkin sen kuluvan ainakin tutkimusuraansa aloittelevien käsissä johdatuksena kielentutkimuksen metateoreettisiin kysymyksiin ja johtavan omiin jatkopohdiskeluihin. Samalla kirjassa siellä täällä esiintyvät pienet floretin pistot puhuttelevat varmaan eri alojen konkareitakin: keskustelunanalyysin (s. 26–29), kognitiivisen kieliopin (s.

57), (radikaalin) konstruktiokieliopin (s. 81), kognitiivisen kielentutkimuksen (s. 83–84 ja 171–172), typologian (s. 111–112) ja sociolingvistiikan (s. 117). Kirja on kirjoitettu paikoin pamflettimaaisia piirteitä kaihtamatta ja lakonisesti topakkaa kokonaisuutta tavoitellen. Lukija voi kylläkin lähes aina yksittäiskysymyksissä haikutua perusteellisimmille lähteille.

Kielentutkimuksen metodien keskinäinen implikaatiosuhde, metodien tietty kerrostuneisuus ja jatkumomaisuus tarjoavat välineitä ja ajatuksia tutkimukselliselle itseymmärrykselle, välineitä *refleksiiviseen lingvistiikkaan* (vrt. Bourdieu & Wacquant 1995). Ei esimerkiksi riitä, että kielentutkija vain nimeää tai ”asemoi” tutkimuksensa vaikkapa yksinomaan empiiriseksi, vaan sen luonne ja laajuus olisi hyvä eksplisiittisesti perustellen näkyä tutkimustekstissä. Itkosen ja Pajusen kirja avaa lingvistiikka-nimiseksi tieteenalaksi jalostuneen toiminnan tapaa ja loogiikkaa puhua kohteestaan. Tällainen tiedostuminen on juuri sitä refleksiivisyyttä, joka on erittäin hyödyllistä.

MARKUS HAMUNEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- BOURDIEU, PIERRE – WACQUANT, LOÏC
J.D. 1995: *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press Oy.
- ITKONEN, ESA 1970: Zwei verschiedenen Versionen der Bedeutungskomponente. – *Linguistics* 59 s. 5–13.
- 1974: *Linguistics and metascience*. *Studia Philosophica Turkuensia*, Fasc II. Kokemäki: Societas Philosophica et Phaenomenologica Finlandiae.
- 1978: *Grammatical theory and metascience. A critical investigation into*

- the methodological and philosophical foundations of 'autonomous' linguistics.* Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science IV. Current Issues in Linguistic Theory, Volume 5. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- 1983: *Causality in linguistic theory. A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of 'non-autonomous' linguistics.* Indiana University Press: Bloomington.
- 2003: *What is language? A study in the philosophy of linguistics.* Publications in General Linguistics 8. Turku: University of Turku.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käytäytyminen suomen kielessä.* Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: *Verbisanaston uudistuminen. – Puhe ja kieli* 26 s. 205–225.
- RAUKKO, JARNO 2002: Pitämisen polysemiaa. Miten koehenkilöt hahmottavat pitää-verbin merkitystyyppiä. – *Virittäjä* 106 s. 354–374.
- VAINIO, SEPPÖ – HYÖNÄ, JUKKA – PAJUNEN, ANNELI 2003: Facilitatory and inhibitory effects of grammatical agreement. Evidence from reader's eye fixation patterns. – *Brain & Language* 85 s. 197–202.
- 2008: Processing modifier – head agreement in reading. Evidence for a delayed effect of agreement. – *Memory & Cognition* 2 s. 329–340.
- 2009: Lexical predictability exerts robust effects on fixation duration, but not on initial landing position during reading. – *Experimental Psychology* 56, I s. 66–74.
- VANHATALO, ULLA 2002: ”Naiset motkottaa aiheesta ja nalkuttaa syyttä”. Kyselytestit verbien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. – *Virittäjä* 106 s. 330–353.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG [1969] 1999: *Varmuudesta.* Toinen painos. Suomentanut Heikki Nyman. Helsinki: WSOY.